

ESER

(الأثر)

Bir sebebin etkisi veya sonucu.

İslâm felsefesindeki illiyet (sebeplilik) prensibinin illetten (sebe) sonraki ikinci terimi olan eser belli bir sebebin doğurduğu belli sonucu ifade eder. Var olan nesne ve olayların mevcudiyetlerini açıklamak için başvurulacak yol onların var oluşu veya sebeplerini araştırmak olduğuna göre eser, ilmî veya felsefî araştırmanın kendisinden başlayıp sebebe doğru yöneldiği hareket noktası olmaktadır. Gerek nesnelere gerekse olaylar birer sonuç ve eser durumunda oldukları için mahiyetleri itibarıyla "mümkün" varlıklar kategorisine girerler. Bu ontolojik çerçevede içinde, varlığı kendi dışındaki bir sebebe bağlı olan eserin varlık kazanması veya kazanmaması durumu akli herhangi bir çıkmaza sürüklenmez. Bu tamamen sebebin varlığına veya yokluğuna bağlıdır; fakat bir defa sebep ortaya çıkınca eserin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Böylece illiyet prensibiyle imkân ve zorunluluk fikri arasında doğrudan bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Esas itibarıyla Fârâbî ve İbn Sînâ'nın mâhiyet-vücûd ve mümkün-vâcib ayrımında ifadesini bulan bu açıklama, zorunlu varlık niteliğini taşıdığı için sebepsiz olan ve her şeyin "ilk illet"ini oluşturan Tanrı fikrini varlıkların ilkesi şeklinde temellendirir. Dolayısıyla varlığı zorunlu olan (vâcibü'l-vücûd) Allah'ın ve varlık sahnesine çıkamayan imkânsız (mümteni') nesne veya olayların eser olması düşünülemez. Diğer bir ifadeyle Allah'ın varlığının, imkânsızın da yokluğunun sebebinden söz edilemez.

İslâm felsefesinde sebeplilik fikriyle varlık arasında kurulan bu ilişki âlemin topyekûn mümkün, dolayısıyla sebepli olduğu ve varlığını Allah'tan aldığı ilkesine dayanır. Bunun yanı sıra mümkün âlemdeki hadiseler de bir sebep-sonuç ilkesiyle açıklanır. Bu durumda tabii bir determinizmden söz edilmekle birlikte İslâm filozofları tabii hadiselerin (eser) yakın fizikî sebeplerini o hadiselerin hakiki değil mecazi fâili olarak görmektir. Âlem bütün heyetiyle bir eser olduğuna göre tabii sebeplilik zincirinin ötesinde nihaî ve en yüksek illet yine Tanrı'dır. Bu anlayışa göre tabii sebepler gerçek fâil olarak düşünülmesi de tabii hadiselerin açıklanmasında bu sebeplerin tesbiti felsefî ve ilmî araştırmaların vaz-

geçilmez bir gereğidir. Meselâ İslâm fiziğinin disiplinlerinden olan el-âsârü'l-ulviyye (meteoroloji), atmosferde bazı fizikî sebeplerin sonuçları olarak meydana gelen "âsâr"ı (eserler) konu alır. Ayrıca astrolojide de yıldızların etkilerini belirtmek üzere bu terim sık sık kullanılmıştır.

İslâm düşüncesi tarihinde eserin illetle olan zaman ilişkisi çok canlı tartışmalara yol açmıştır. İslâm filozoflarına göre sebep varsa sonuç olmalıdır ve sonucun doğuşu ile sebebin varlığı zaman daştır. Kelâmcılar ise sebep ile sonuç arasında böyle bir zorunlu ilişkiyi kabul etmezler. Özellikle Allah-âlem münasebeti açısından düşünüldüğünde filozofların zorunluluk fikri, Allah'ın eserini yaratırken fâil-i muhtâr olmadığı veya illetle birlikte eserin de ezeli olduğu gibi sonuçlara götürdüğünden bu fikir Sünnî inançlar açısından tehlikeli ve zararlı görülmüştür. Esas itibarıyla illet (Tanrı) ile eseri (âlem) arasındaki tesir ilişkisinin zaman açısından ele alınışı bu çatışmayı doğurmaktadır. Tesir var olduğu sürece eserin de olacağını iddia eden filozoflara göre bu tesir kadîmse eser de kadîm olmalıdır. Halbuki kelâmcılar illetle eser arasında tesir bakımından bir ertelemenin (terâhî), yani zaman bakımından öncelik ve sonralığın olması gerektiğini savunarak eserin kâdemi anlayışına karşı çıkmışlardır. Bu konuda daha mutedil bir yol takip eden İbn Teymiyye gibi Selefi düşünürler ise kadîm olan illetin tesirinin de kadîm olduğunu, ancak eserin illeti takip etmesi sebebiyle hâdis sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (bk. DETERMİNİZM; İLLİYET). Gerçekte illetle eser arasındaki süreklilik problemi modern tartışmalarda da çözümlenebilmiş değildir. Çünkü illiyet hadisesinde sebebin tesiri eserde sona eren değil esere intikal eden bir tesirdir. İnsan akli illet-tesir-eser (sebepe-etki-sonuç) arasında süreklilik olduğunu düşünme eğilimindedir veya aradaki fâsılayı analitik olarak tesbit edememektedir. Modern mekanikteki "karşılıklı tesir" kavramı ise illet ve eserin yer değiştirebildiği fizikî hadiselerin daha karmaşık açıklamalarını ihtiva etmekte ve bu kavramların geleneksel kategorik anlamlarını yumuşatmaktadır.

Bununla birlikte İslâm inançları göz önüne alındığında tesirin intikali kavramından, Allah'ın yarattığı varlıklarda mevcut olan kudretin onlara ilâhî kudretten intikal ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Al-

lah'ın varlık verdiği yaratıklar ve onlardaki tesir kudreti Allah'ın ve kudretinin parçaları ve başka bir varlığa dönüşmüş biçimleri değil yalnızca eserleridir. Eserler ise müessirin aynı veya parçası değil sadece delilidir. Tesirin intikali yahut bir eserin bir illetten doğuşu ancak yaratılmış nesnelere tabii ilişkileri bakımından geçerlidir, yoksa onların Allah'a nisbeti bakımından böyle bir şey söz konusu olamaz. Zira bütün kâinatın Allah'a nisbeti, yaratılmışın yaratana mahkûm bulunuşu ve ona delil oluşundan ibarettir (Elmalılı, III, 1630).

BİBLİYOGRAFYA :

Kindî, *Resâ'il*, s. 182-184, 214-237; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-İlahiyyât (1)*, II, 257-300; a.mif., *eş-Şifâ' et-Tabi'iyât (1)*, s. 46-59; Cüveynî, *el-İrşâd (Muhammed)*, s. 29; İbn Teymiyye, *Muvâfaqatü şahîhi'l-menkûl*, Beyrut 1405/1985, I, 266-269; II, 129-130; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1630; Tj. de Boer, "Athar", *El² (İng.)*, I, 736; L. Gardet, "İlla" (Philosophy), *a.e.*, III, 1129-1133; Richard Taylor, "Determinism", *Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York 1972, II, 359-378; F. R. Tennant, "Cause, Causality", *ERE*, III, 261-266; İlhan Kutluer, "Determinizm", *DİA*, IX, 215-220.

İLHAN KUTLUER

ESERİYYE

(bk. SELEFİYYE).

ESFÂR

(bk. SİFR).

ESFÂR b. ŞİREVEYH

(أسفار بن شيرويه)

Esfâr b. Şireveyh (Şîrûye) el-Gîfî
(ö. 319/931 [?])Kuzeybatı İrân'ın
siyasî tarihinde önemli rol oynayan
Gilanlı kumandan.

Taberistan'da hüküm süren Zeydîler hânedanının meşhur kumandanlarından Mâkân b. Kâkî'nin ordusunda görevli iken bazı davranışları yüzünden ihraç edilince Nişâbur Emîri Bekir b. Muhammed'e intisap etti. Taberistan'ın Zeydî hükümdarlarından Hasan el-Utrûs'un ölümünden (304/917) sonra bölgede başlayan nüfuz mücadeleleri sırasında kendini gösterdi. Şifler'in bölgede giderek güçlenmesinden endişe eden Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh, Sâmanî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'den Taberistan'ı Şifî nüfuzundan kurtarmasını istedi. Nasr da Esfâr